

Центр
оборонних
стратегій

КРИМСЬКА
ПЛАТФОРМА

Роль НАТО та країн НАТО в забезпеченні безпеки Чорного моря

Жовтень 2021

КРИМСЬКА ПЛАТФОРМА

Це дослідження підготовлене з метою якісної аналітичної підтримки Кримської платформи – ініціативи української влади з деокупації та реінтеграції Криму.

Дане дослідження здійснене експертами Центру оборонних стратегій (ЦОС) за фінансової підтримки уряду Великої Британії у рамках проекту «Консолідація Кримської платформи для вдосконалення рамкових основ української та міжнародної політики щодо деокупації Криму (Фаза II)». Погляди, висловлені у цій публікації, належать її автору/ам і можуть відрізнятися від офіційної позиції уряду Великої Британії.

Більше матеріалів можна знайти за адресою: www.defence.org.ua

Це дослідження підготовлене двома мовами: українською та англійською.

Обидва варіанти розміщено на сайті ЦОС.

З англійською версією можна ознайомитись за адресою: www.defence.org.ua/en/

Автори: **Аліна Фролова**, заступниця Голови Правління, Центр оборонних стратегій
Ігор Кабаненко, адмірал запасу, ВМС України; Президент, UA.RPA
Олександр Хара, експерт, Центр оборонних стратегій

Контриб'ютори: **Євгенія Габер**, старший аналітик Центру досліджень сучасної Туреччини, Карлтонський університет
Юліан Кіфу, Президент Центру запобігання конфліктам та раннього попередження, Румунія

Керівниця проєкту: Аліна Фролова, заступниця Голови Правління, Центр оборонних стратегій

Проектна експертна група: Світлана Андрищенко, Марія Балабіна, Андрій Загороднюк, Святослав Кобзенко, Камерон Тішоу, Ярослава Швечикова-Плавська.

Опубліковано Центром оборонних стратегій, Київ, Україна
© 2021 Центр оборонних стратегій

Права на друк і розповсюдження

Ця публікація захищена законом. Права інтелектуальної власності щодо неї належать ЦОС. Забороняється відтворення та використання будь-якої частини цієї публікації у будь-якому форматі, включаючи графічний, електронний, копіювання чи використання в будь-який інший спосіб, без відповідного посилання на оригінальне джерело. За більш детальною інформацією щодо використання цієї публікації та інших матеріалів ЦОС, будь ласка, завітайте: www.defence.org.ua/permissions

Центр оборонних стратегій – це аналітичний центр, який займається стратегічними дослідженнями з безпекової проблематики. Його метою є сприяння національній безпеці та обороні України через участь у формуванні відповідних державних політик, стратегій і спроможностей із залученням ресурсів незалежного експертного середовища.

Публікації ЦОС відображають погляди його авторів і необов'язково збігаються з поглядами членів Наглядової ради ЦОС, спонсорів або інших третіх осіб.

www.defence.org.ua

ЗМІСТ

Зміст	3
Вступ	4
Поточні позиції ключових країн впливу та НАТО в регіоні Чорного та Азовського морів	6
Чорноморський регіон у безпековій стратегії США: ставка на союзників та підтримка партнерів	6
Стратегія глобальної Британії у конкурентну епоху: відчутний чорноморський вектор	9
Стратегічна візія НАТО щодо південно-східного флангу: збалансована присутність і стратегічне терпіння	11
Чорноморська політика Турецької Республіки: історико-геополітичний дуалізм	13
Румунія та Болгарія – чорноморські держави НАТО у вирі регіональної ситуації	15
Чорноморська стратегія Грузії: розрахунок на підтримку США і НАТО	16
Оцінки ситуації в Чорному морі в стратегіях країн Баренцевого та Балтійського морів	17
Чорноморський регіон у політиці Японії: проєкція можливих сценаріїв	18
Чорноморська безпекова стратегія України у 2014-2021 роках: між континентальним мисленням і амбіціями	19
Ключові пропозиції	22
Рекомендації щодо стратегії та дій НАТО в регіоні	26
Рекомендації щодо стратегії та дій України з підвищення ролі країн НАТО у ЧАР	28
Заключна частина	32
Посилання	33

ВСТУП

Окупація РФ Кримського півострову стала викликом для системи європейської безпеки. Росія отримала повноцінний вихід до Чорного моря, якого їй так не вистачало впродовж становлення пострадянської державності аж до 2014 року. Так само як Петро I прорубав вікно в Європу для Російської імперії через Балтію, Володимир Путін відчинив двері Російської Федерації до Середземномор'я – однієї з ключових арен геополітичної боротьби у XXI столітті.

У Чорноморському регіоні історично перетинаються різні цивілізації: православно-слов'янська, мусульманська та західноєвропейська. Зацікавленість акторів у силовій стабільності на цьому просторі не раз загострювала відносини в регіоні. Наразі ми є свідками чергового етапу протидії, яка має проєкцію з регіону Чорного моря у Середземномор'я, а також в Атлантику. Стратегія Росії далекоглядна і комплексна. Держава розвиває агресивну лінію поведінки навколо Європейського континенту, формуючи регіональні осередки концентрації сили на морі: Тихоокеанський, Північний, Балтійський, Чорноморський флоти. Нехтуючи правилами поведінки в міжнародно-правовому полі, РФ формує зручний простір для проєкції власних інтересів у всьому світі. Ці інтереси і засоби, якими вони досягаються, суперечать усталеному світовому порядку, заснованому на загальноприйнятих правилах і нормах після Другої світової війни.

РФ у своїй експансіоністській політиці використовує інструменти різної природи: гібридні, військові, дипломатичні. Амбітні плани реалізації власних інтересів Росія почала реалізовувати ще з розпаду СРСР, намагаючись створити навколо себе зону з держав-сателітів, або, принаймні, достатньо дружніх держав.

Існування такої зони впливу для РФ означало збереження статусу великої держави, дозволяло акумулювати ресурси для подальшої експансії. У фарватері цієї стратегії РФ діяла в Криму, забезпечуючи для себе, через взаємодію з лояльними владними колами в Україні, дислокацію Чорноморського флоту в Севастополі.¹

В рамках цієї ж стратегії РФ інспірувала і підтримує конфлікти на територіях інших Чорноморських держав: в Молдові, Грузії. Навіть не використовуючи відкриті анексії, як це було у випадку Криму, РФ через підтримку сепаратистських настроїв домоглася створення конфліктних ситуацій, які не лише заважають державам успішно просуватися до членства в європейських та євроатлантичних структурах, але і підривають їхні спроможності як морських держав регіону.

У період кризи режиму нерозповсюдження РФ приймає нові «Засади державної політики Російської Федерації у сфері ядерного стримування», розміщує на території Кримського півострова засоби доставки ядерної зброї, відновлює ядерну інфраструктуру і перетворює регіон мирного співіснування держав на потенційну арену ядерного протистояння. Розміщення тактичної ядерної зброї в Криму робить вразливими європейські

держави, а можливість оснащення ракетами підводних човнів значно ускладнює ситуацію у Середземномор'ї, на Близькому Сході, в Атлантичному океані. Така конфігурація сил в регіоні робить цей простір небезпечним для всіх членів міжнародної спільноти.

Сьогодні тенденції світової політики свідчать про фрагментацію міжнародних відносин, а отже підсилюють важливість регіональної взаємодії. Аби завадити перетворенню РФ Чорного моря на «російське озеро», компенсувати американський розворот у бік Китаю, врахувати опосередковані впливи Афганської кризи, держави регіону, а також НАТО мають створити стратегічні умови взаємодії, які сформулюють в регіоні сприятливий для еволюції безпекового режиму ландшафт.

Збереження демократичного світоустрою, заснованого на засадах рівності, ліберальних цінностях, і спільних правил для всіх акторів тепер залежить від можливості системи стримувати наміри і обмежувати агресивну поведінку держав, які не нехтують застосуванням військової сили для досягнення власних геополітичних інтересів.

Тож державам НАТО для підтримання балансу сил в Чорному та Середземному морях необхідно зосередитися на створенні стратегії стримування та протидії російським агресивним намірам. Спільне бачення, спільні заходи, спільні дії можуть відновити стабільність в регіоні, вберегти міжнародне морське право від потурання та врешті зберегти надбання останніх десятиліть – європейський мир та безпеку.

Основною глобальною метою цивілізованих держав сьогодення має стати недопущення прецедентів агресивної поведінки, порушення міжнародного права. Політика невизнання незаконної анексії Криму – лише частина стримування. Недопущення порушень міжнародного права, миттєва реакція на інциденти, спровоковані не тільки РФ, але й іншими акторами, які «надихаються» поведінкою агресора, мають стати частиною спільної стратегії провідних держав світу, що стоять на сторожі демократичного устрою, де держави є рівними за визначенням незалежно від розміру, військової та економічної потуги.

ПОТОЧНІ ПОЗИЦІЇ КЛЮЧОВИХ КРАЇН ВПЛИВУ ТА НАТО В РЕГІОНІ ЧОРНОГО ТА АЗОВСЬКОГО МОРІВ

Задля формування реалістичної спільної політики стримування та стабілізації ЧАР та пошуку можливостей для проактивних дій України необхідно проаналізувати поточні та потенційні можливості і наміри ключових гравців впливу та країн Чорноморського регіону. Стислий опис позицій наводиться нижче.

Чорноморський регіон у безпечковій стратегії США: ставка на союзників та підтримка партнерів

Після окупації Криму Росією перед офіційним Вашингтоном встала необхідність переосмислення поглядів на місце і роль Чорноморського регіону у Середземноморській безпековій стратегії США. Протягом декількох років формувалася візія ситуації в регіоні та набір інструментів її координації.

У квітні 2019 року Надзвичайний і Повноважний Посол США в НАТО Кей Бейлі Хатчінсон повідомила, що Вашингтон розробив пакет заходів, спрямованих на покращення моніторингу ситуації і розгортання сил НАТО у Чорному морі. За словами дипломата, ці заходи зокрема гарантують «безпечний транзит»

суден крізь Керченську протоку у порти українського Приазов'я². За наявними в експертів ЦОС даними, робота над згаданою стратегією триває і сьогодні.

Після обрання Президентом США Джо Байдена заявив, що альянсу Америки є її найбільшим активом, а отже адміні-

страція надаватиме суттєві переваги східному флангу НАТО, насамперед його чорноморським членам. Ці країни знаходяться у полі безпосереднього впливу південної стратегії Кремля та російського стилю війни нової генерації, в якому Москва використовує будь-яку можливість послабити чорноморські країни НАТО та надійних партнерів Альянсу в регіоні – Україну і Грузію^{3,4}.

Масштабне нарощування російської військової присутності біля кордонів України, в Криму та Чорному морі навесні та влітку 2021 року поставило офіційний Вашингтон перед необхідністю швидкої імплементації розробленої політики з непростим вибором набору стратегічного інструментарію м'якої і жорсткої сили, самостійних і спільних з НАТО та партнерами дій для стримування масштабного нарощування російських наступальних угруповань. За оцінками низки експертів, саме стратегічні дії США у період з квітня по липень 2021 року стали ключовим фактором зняття напруженості в регіоні та повернення частки російських військ (сил) з території окупованого Криму до пунктів їхньої постійної дислокації. Ці дії включали:

- **нові американські санкції проти РФ**^{5,6,7};
- **військово-морську присутність США в регіоні.** В другій половині квітня 2014 року два американські есмінці були готові увійти до Чорного моря у разі погіршення безпекової ситуації. Певний час вони маневрували в районі військово-морської бази Суда-бей (о. Крит) у стані високої готовності до швидкого маневру через турецькі протоки. За оцінками команди BlackSeaNews, реальна присутність у Чорному морі бойових

кораблів 6-го флоту США у 2019 році склала 127 діб (у 2018 році – 104 доби), у 2020 – 102 доби⁸;

- **активізацію спільних дій з партнерами по НАТО** зі зміцнення південного флангу та військово-морської інфраструктури Альянсу в регіоні. У цьому контексті важливо відмітити розгортання у цей період потужного військово-морського угруповання НАТО у складі кораблів США, Великобританії, Нідерландів та Франції. У ході цього розгортання авіаносець HMS Queen Elizabeth, один з двох найбільших військових кораблів коли-небудь побудованих для Королівського військово-морського флоту, очолив союзницьку групу з амбітного глобального військово-морського розгортання Великобританії, яке також включало Середземне і Чорне море;
- **цільову підтримку регіональних партнерів НАТО – України і Грузії** зі спрямуванням на створення національних військово-морських спроможностей, а також покращення взаємосумісності з силами НАТО в рамках щорічних українсько-американських військово-морських навчань SeaBreeze 2021 (28 червня – 10 липня), які стали найпотужнішими за всю історію цих навчань з рекордною кількістю у 32 країни-учасниці⁹. Після цих навчань успішно відбулися грузинсько-американські навчання Agile Spirit-2021 (26 липня – 6 серпня)¹⁰.

Важливо відмітити, що керівництво Військово-морських сил США в Європі вважає Україну «важливим партнером» США у Чорноморському регіоні, а також наголошує на отриманні Україною з 2014 року понад 2 мільярдів доларів

американських оборонних інвестицій¹¹. Відповідно до Стратегії розвитку ВМС України до 2035 року урядом США було прийнято рішення щодо надання Україні військово-технічної допомоги у створенні москітного флоту з трансфером до 5 патрульних катерів Island-class і до 16 амфібійно-ударних катерів Mark VI¹².

США залишаються суттєвим гравцем у збалансуванні сучасної конфліктної стратегії Росії у Чорноморському регіоні. При цьому все більш відчутним стає

намір США зосередити увагу на протидії Китаю та формуванні Азійсько-Тихоокеанського союзу¹³. Такі зміни фокусу потребують передачу більшої частини відповідальності за безпеку Європейського театру саме регіональним країнам-партнерам по НАТО¹⁴. Проте зменшення уваги США до європейського простору та бажання «запаркувати» відносини з Росією можуть стати одним з факторів прискорення експансії Кремля та підвищення ризиків.

Стратегія глобальної Британії у конкурентну епоху: відчутний чорноморський вектор

Вихід Сполученого Королівства з ЄС (1 січня 2021 року) з одного боку зменшив важіль впливу Лондона на формування загальноєвропейських (консенсусних) підходів до безпеки, а з іншого – відкрив можливість реалізації власного бачення Великої стратегії, не озираючись на інших європейських гравців, що мають відмінні (між собою) бачення безпекових загроз і викликів, стратегічні культури, конкуруючі політики, а також наявні для їх реалізації спроможності. Британія націлилася на посилення євроатлантичної спрямованості своєї безпекової політики з комплементарною самостійною роллю у зоні її відповідальності.

Створення альянсів та партнерств вбачається ключовим у забезпеченні здатності стримувати та оборонятися від державних акторів. «Євроатлантичний регіон залишатиметься критичним для безпеки та процвітання Великої Британії; партнерство за межами безпосереднього європейського сусідства також залишатиметься важливим. Росія залишатиметься найгострішою прямою загрозою для Великої Британії, і США продовжуватимуть вимагати від своїх союзників у Європі більшої участі, розподілу тягаря колективної безпеки».¹⁵

У підготовленому урядом Великої Британії в березні 2021 року стратегічному документі «Глобальна Британія в конкурентну епоху: інтегрований огляд безпеки, оборони, розвитку та зовнішньої політики»¹⁶ встановлено базову лінію зовнішньої політики, а також ключові позиції щодо забезпечення європейської та глобальної безпеки.

Ключовими компонентами нової стратегії Лондона є забезпечення можливості швидких операційних дій і передової оперативної присутності. ВБ має наміри зосередитися на забезпеченні безпеки в євроатлантичному просторі, зокрема на морських просторах, що омивають Європейський континент з крайньої півночі до Середземного і Чорного морів. Така діяльність включатиме залучення військово-морських сил для захисту морських шляхів і підтримки свободи судноплавства.

Саме тому, з метою посилення здатності проєкції своєї потуги, Лондон визначає в іншому стратегічному документі «Оборона в епоху змагання» критично важливим розвиток військово-морських спроможностей. «Ми збільшимо свої зобов'язання щодо Чорноморського регіону, Крайньої Півночі, Балтики та Західних Балкан...».¹⁷ Сполучене Королівство сприятиме розбудові спроможностей ЗС

України, включаючи наземний та морський компоненти, а також їх сумісності з НАТО. Британія також співпрацюватиме «з іншими партнерами у Чорноморському регіоні, зокрема з Болгарією, Грецією, Румунією та Туреччиною для забезпечення свободи судноплавства та безпеки. Частиною цього буде продовження забезпечення свободи своїх дій у Чорному морі, в суворій відповідності з Конвенцією Монтре як в рамках НАТО, так і власних операцій».^{18,19}

Враховуючи досвід так званої гібридної війни, британські військові розробили Всеохоплюючу операційну концепцію,²⁰ що визнає необхідність дій нижче порогу війни. Таке суперництво передбачає операційну присутність там, де це потрібно, та на умовах, що їх визначатиме Британія. Яскравим прикладом перших кроків реалізації такого підходу стала поява навесні 2021 року в Середземному морі авіаносця HMS Queen Elizabeth, одного з двох найбільших військових кораблів коли-небудь побудованих для Королівського військово-морського флоту, який очолив британсько-союзницьку групу з амбітного глобального військово-морського розгортання Великобританії. Два кораблі зі складу цієї групи – бри-

танський есминець HMS Defender (D36) і голландський фрегат HNLMS Evertsen (F805) відвідали Чорне море, продемонструвавши оперативну сумісність з чорноморськими союзниками і партнерами. Під час цього розгортання есминець HMS Defender провів операцію з мирного проходу територіальними водами України поблизу Кримського півострову, чим показав здатність проєкції передових військових сил НАТО на підтримку регіональної безпеки і своїх партнерів. Ця операція стала частиною імплементації стратегії "Глобальна Британія", яку в експертних та військових колах України сприйняли як повідомлення від британського флоту, що він поруч²¹.

Таким чином, хоча у ключових документах безпосередньо не визначено стратегію Британії щодо Чорного моря, зрозуміло, чому цей регіон посідає важливе місце серед зовнішньополітичних та безпекових пріоритетів. З одного боку, Лондон збільшує свій внесок у захист північного і південного флангів НАТО. З іншого – він намагається посилювати наявні альянси та створювати нові партнерства, аби створити потужну протипротивника.

Стратегічна візія НАТО щодо південно-східного флангу: збалансована присутність і стратегічне терпіння

На Варшавському Саміті НАТО у 2016 році Альянс позначив Чорноморський регіон як важливий для євроатлантичної безпеки та висловив намір збільшити присутність альянсу в регіоні²². Міністерська зустріч НАТО 15-16 лютого 2017 року затвердила морську координаційну діяльність між Постійними військово-морськими силами НАТО і союзниками по НАТО у Чорноморському регіоні для посилення співпраці і присутності НАТО у Чорноморському регіоні²³ «на суші, на морі та у повітрі».

У Вашингтоні 4 квітня 2019 року міністри закордонних справ країн НАТО погодили пакет заходів для підвищення ситуаційної обізнаності НАТО у Чорноморському регіоні та посилення підтримки партнерів Грузії та України²⁴. Саміт НАТО у Брюсселі в червні 2021 року констатував, що Росія є «відповідальною за агресивні дії проти України, збільшення військової присутності у Північній Африці та інших місцях на Близькому Сході» і Альянс забезпечуватиме «надійне стримування і оборону» в регіоні²⁵.

Практична відповідь НАТО на розгортання російської агресивної поведінки у Чорному морі на сьогодні складається з наступних компонентів:

- **Tailored Forward Presence НАТО**, яка включає сухопутний компонент (багатонаціональна бригада, розташована в Крайові, Румунія), морський компонент (буде складатися з кораблів союзників, які розгортаються у Чорному морі з дотриманням обмежень

Конвенції Монтре 1936 року), а також повітряний компонент²⁶ (літаки-винищувачі на авіабазі Когальнічану, Румунія, а також літаки базової патрульної авіації та БПЛА з інших аеродромів);

- **пакет заходів для підвищення ситуаційної обізнаності НАТО** у Чорноморському регіоні, обмін інформацією з чорноморськими країнами-партнерами і наданні їм підтримки у нарощуванні оборонних спроможностей, підготовці персоналу та проведенні реформ, орієнтованих на членство в НАТО в майбутньому²⁷;
- **проведення спільних навчань** як у складі сил НАТО для відпрацювання колективної оборони за сценарієм статті 5 Вашингтонського договору (Sea Shield, Steadfast Defender²⁸), так і з «дуже близькими партнерами» – Україною та Грузією (Sea Breeze, Agile Spirit) для покращення їхньої взаємосумісності з країнами НАТО у реагуванні на кризи воєнного характеру;

Слід відмітити, що на відміну від країн Балтії, які солідарно виступають за більшу військову присутність НАТО на півночі Європи, дві з трьох чорноморських країн НАТО (за винятком Румунії) висловлюють певні заперечення (Туреччина відхилила пропозицію Румунії щодо створення постійної присутності НАТО у Чорноморському регіоні), Болгарія виступила проти збільшення сил НАТО в регіоні, посиляючись на побоювання щодо погіршення відносин з Росією²⁹). Безумовно, Альянс має реальні, але на практиці дещо звужені через позицію окремих чорноморських країн-членів можливості щодо реагування на «погіршення безпекової ситуації» у Чорноморському регіоні.

Через це і низку інших факторів НАТО все ще не сформулювало чітку стра-

тегію щодо ЧАР та план оперативних дій на випадок загострення ситуації. У таких умовах Брюссель концентрується на демонстрації згуртованості НАТО у стримуванні Росії від подальшого просування в регіоні, одночасно намагаючись обмежити ризики військової ескалації. «Збалансована присутність» НАТО у Чорному морі, вірогідно, не змінить баланс сил у регіоні, але, за візією Брюсселю, може зберегти місце для діалогу і таким чином допомогти переконати Кремль у контрпродуктивності подальших силових кроків. «Я думаю, нам потрібне стратегічне терпіння. Так ми поводитися під час Холодної війни, і нам це також потрібно в сучасних реаліях», – так Генеральний секретар НАТО охарактеризував загальну позицію Альянсу щодо Чорномор'я³⁰.

Чорноморська політика Турецької Республіки: історико-геополітичний дуалізм

Інтереси Туреччини у Чорноморському регіоні історично визначалися, з одного боку, прагненнями регіонального лідерства, а з іншого – необхідністю стримування регіональних амбіцій Росії. Це дозволило Туреччині досягти двоєдиної мети. З одного боку, залишаючись важливим членом НАТО і союзником США, Анкара отримала значні важелі для балансування зростаючого впливу Росії в регіоні.

З іншого боку, принцип «вирішення регіональних проблем силами регіональних країн», запропонований Туреччиною і підтриманий Росією, був покликаний не допустити «інтернаціоналізації» басейну Чорного моря, його «мілітаризації» та завадити більш широкій присутності НАТО й інших глобальних гравців в регіоні.

Турецькі політологи відзначають, що позиція Туреччини у Чорному морі традиційно ґрунтується на захисті статусу-кво і країна виступає проти втручання нечорноморських держав, фактично створюючи турецько-російський кондомініум у Чорному морі. Основою турецької політики в регіоні є суворе дотримання Конвенції Монтре 1936 р., яка регулює проходження військово-морських кораблів від Середземного моря до Чорного через протоки Босфор і Дарданелли.

Історично однією з головних задач для Туреччини є недопущення перетворення Чорного моря на «новий центр глобального суперництва і конфлікту» між Захо-

дом і Росією. Відповідно, будь-яке розширення військово-морської діяльності НАТО поза межами вже існуючих ініціатив розглядається Анкарою як небезпечні спроби змінити статус-кво і, таким чином, дестабілізувати регіон³¹. Хоча турецька влада традиційно наголошує, що готова співпрацювати в рамках різних багатосторонніх платформ, аби сприяти миру та стабільності в регіоні, вона рішуче виступає проти спроб будь-яких інших нерегіональних держав збільшити присутність своїх військових кораблів у «нейтральному» Чорному морі. Як і у випадку з вето щодо розширення операції НАТО «Активні зусилля» на Чорноморський басейн, така тенденція «відмовляти в доступі» до регіону для зовнішніх гравців стала ще більш очевидною під час російсько-грузинської війни 2008 року.

Враховуючи загальну динаміку діалогу Анкари з Брюсселем та Вашингтоном, посилення присутності НАТО на східних кордонах Європи, в басейнах Чорного та Азовського морів розглядається турець-

кою владою не як гарантія, а скоріше як загроза для національної безпеки.

Водночас не слід перебільшувати значення турецько-російського співробітництва як альтернативи членству Туреччини в євроатлантичних структурах безпеки. Головною рисою зовнішньої політики Анкари залишається прагматизм, побудований на просуванні власних інтересів за рахунок м'якого балансування між ключовими гравцями в різних регіонах світу. Співпраця з Росією дозволяє вирішити багато тактичних питань в чорноморському регіоні, але не може стати повноцінним стратегічним альянсом, насамперед через загрози військового та невійськового характеру, яке несе посилення російської присутності в регіоні для самої Туреччини. Спільне бачення Чорного моря як турецько-російського «внутрішнього моря» робить Анкару та Москву тактичними союзниками. Однак історично дві країни залишаються конкурентами за панування на морі і наразі підтримують протилежні сторони в низці регіональних конфліктів (Сирія, Лівія, Україна, Грузія, Нагірний

Карабах). З незаконною анексією Криму, зростанням російської військової присутності в Азово-Чорноморському басейні, східному Середземномор'ї та на Близькому Сході баланс сил у регіоні різко змінився, поклавши край відносній морській перевазі, яку Туреччина встановила після «холодної» війни.

У середньостроковій перспективі стратегічні інтереси Туреччини в регіоні, ймовірно, залишаться незмінними:

1. недопущення милітаризації Азово-Чорноморського басейну як з боку Росії, так і з боку НАТО;
2. диверсифікація партнерів у військово-технічній, політичній, енергетичній та інших сферах;
3. вирішення регіональних проблем за рахунок вибіркового та обмеженого залучення союзників по НАТО, уникаючи відкритої конфронтації з Росією.

Якщо негативні тенденції у відносинах Анкари з Москвою та Брюсселем/Вашингтоном збережуться, слід очікувати більш наполегливої і незалежної політики Туреччини в регіоні.

Румунія та Болгарія – чорноморські держави НАТО у вирі регіональної ситуації

Румунія, наполягаючи на проведенні діалогу з Росією, енергійно працює над збільшенням присутності сил США і нечорноморських країн НАТО в регіоні. Бухарест також шукає допомоги з боку Польщі, Литви, Латвії та Естонії для забезпечення кращого балансу сил між Балтійським і Чорноморським регіонами.

Були розроблені альтернативні багатосторонні угруповання, такі як новостворений Бухарестський формат, який об'єднує дев'ять членів НАТО, що поділяють занепокоєння з приводу військового відродження Росії в Криму і виступають за подальше розширення присутності НАТО в регіоні³².

Румунія з серпня 2016 року є домом для системи Aegis Ashore (24 ракети SM-3 Block IV в Девеселу). Хоча цей об'єкт призначений для протидії загрозам балістичних ракет, що виходять поза межі євроатлантичного регіону (що виключає Росію), це важливий внесок США у протиракетну оборону НАТО, який Москва сприймає як виклик своїм стратегічним інтересам.

Також останніми роками на рівні дипломатичних сигналів Румунія активно

проявляла зацікавленість у поглибленні кооперації з Україною у сфері протидії дестабілізації Чорноморського регіону.³³

Болгарія, незважаючи на вступ до НАТО і ЄС в 2004 і 2007 роках відповідно, вважається більш скромним гравцем в оборонній сфері серед країн Альянсу, чия політична еліта зберігає досить тісні політичні і ділові відносини з Росією. Тому не дивно, що у Софії були активні політичні дебати щодо запровадження санкцій ЄС проти Росії, а також виникали політичні труднощі, коли США або НАТО прагнули дій, які сприймаються як антиросійські. Водночас, незважаючи на небажання Софії відігравати провідну роль у посиленні присутності НАТО у Чорному морі, Болгарія запропонувала направити 400 своїх військовослужбовців у Багатонаціональну бригаду, дислоковану в Румунії.

Чорноморська стратегія Грузії: розрахунок на підтримку США і НАТО

Значний час після російсько-грузинської війни 2008 року безпекові зусилля Грузії на морі обмежувалися її береговою лінією і територіальними водами країни. Тбілісі тоді відмовився від відновлення втрачених в ході війни ВМС як окремого виду збройних сил, а зосередився на створенні Georgian Coast Guard – прибережної складової Прикордонної поліції у Міністерстві внутрішніх справ.

Безпекове співробітництво Грузії у Чорноморському регіоні до 2014 року включало участь у спільних із США та НАТО військово-морських навчаннях, Чорноморській групі військово-морського співробітництва БЛЕКСІФОР та операції «Чорноморська гармонія» (на рівні обміну інформацією).

З огляду на зростання загроз у Чорному морі з боку РФ після окупації Криму керівництво Грузії у 2016 році прийняло рішення поступово сформувати стандартизовані з НАТО атрибути і механізми національної безпеки на морі і активізувати співробітництво з Альянсом у цій сфері. У вересні 2016 року Грузія створила Joint Maritime Operations Center у ролі національного морського аналітичного центру та засобу поліпшення морської ситуаційної обізнаності. У 2017 році Тбілісі офіційно декларував збільшення контрибуції в NATO-led Maritime Operations, а також почав проводити підготовку і сертифікацію активів Берегової охорони відповідно до NATO

Operational Capability Concept. Після отримання від США двох катерів Island-class за програмами військово-технічної допомоги та проходження курсу відповідної підготовки і тренінгу ці катери у 2020 році було виключено до NATO Poll of Forces³⁴. В рамках NATO-Georgia Substations Package країни Альянсу надають підтримку Тбілісі в Harbor Protection, суттєво збільшили кількість візитів бойових кораблів до портів Грузії.

На сучасному етапі стратегічна візія Грузії щодо безпеки в Чорноморському регіоні пов'язується з власним позиціонуванням як надійного партнера НАТО та водночас її євроатлантичною інтеграцією та стратегічним партнерством із США.

Потенційно українська та грузинська позиції мають об'єктивну схожість. Обидві держави постраждали від російської агресії і розраховують на підтримку США, а також на перспективу участі в НАТО у розбудові власних безпекових візій.

Оцінки ситуації в Чорному морі в стратегіях країн Баренцевого та Балтійського морів

Агресивна поведінка Росії у Чорному морі викликала серйозні побоювання північних країн Європи, в першу чергу Литви, Латвії та Естонії, а також певною мірою Норвегії, Фінляндії та Швеції щодо поширення експансійних устремлень Росії у цьому регіоні.

Території морської юрисдикції Росії у Балтійському морі невеликі порівняно з прибережними зонами інших прибережних держав. Повітряні коридори, якими користуються російські літаки, також вузькі, особливо над Фінської затокою. Це нагадує ситуацію скрутності Росії в східній частині Чорного моря напередодні анексії Криму у 2014 році. Саме тому прибережні держави НАТО та ЄС регіону Балтійського моря стурбовані можливим російським військовим вторгненням в Естонію, Латвію чи Литву, перекриттям «Сувальського розриву» між Польщею та Литвою, а також небезпекою висадки російських амфібійних сил на островах Аланд, Готланд або Борнгольм.

Естонія та Латвія, в яких є великі російські меншини (в Естонії 25 відсотків усього населення зараз визначають себе як етнічні росіяни, в Латвії цей показник становить 27 відсотків³⁵), вважаються найбільш вразливими для операцій російського впливу в рамках кремлівської концепції «російського світу». Небезпечним індикатором є те, що з 2014 року кількість інцидентів у повітрі, на морі та навіть на суші була більшою у регіоні

Балтійського моря, ніж у Баренцовому чи Чорному морях. Але на відміну від Балтійського та Чорноморського регіонів Баренцове море є базовою територією для розгортання російської стратегічної ядерної зброї³⁶.

Усі європейські країни Балтійського та Баренцевого моря визнають важливість підтримки територіальної цілісності України^{37,38} та вивчення чорноморських уроків. Водночас, як свідчить досвід, ситуація з безпекою у розташованих на схід від Росії прикордонних регіонах Європи значною мірою залежить від таких факторів як географія та історія, не кажучи вже про стратегічне значення різних регіонів та їхню модель взаємодії Схід-Захід. Саме тому вони вважають, що наступ Росії проти однієї чи кількох інших європейських «прифронтових держав» не обов'язково буде базуватися на кальках Криму чи Донбасу. Можливі й інші сценарії, де характер та ступінь потенціалу міждержавного конфлікту може змінюватися аж до масштабного протистояння, від якого Росію мають стримувати всебічні, адекватні і достатні дії НАТО в регіоні.

Чорноморський регіон у політиці Японії: проєкція можливих сценаріїв

Ще на початку XXI століття японські аналітики та експерти почали приділяти більше уваги Чорноморському регіону. Ними було виявлено, що у країн Чорноморського регіону і Японії є подібні проблеми³⁹. Загалом, до 2014 року Японія брала участь лише в економічних ініціативах Чорноморського регіону. У розпал Кримської кризи 2014 року Японія висловилася непохитним союзником України.

Токіо розкритикувало Росію, заявивши, що Москва порушує територіальну цілісність і суверенітет України, та наклало санкції на Росію^{40,41}. Згодом Україна та Японія домовилися про співпрацю в оборонній сфері та у жовтні 2018 року підписали відповідний меморандум між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Японії. Метою цього меморандуму є створення умов для сприяння двосторонньому співробітництву та обміну у сфері оборони⁴².

Таким чином, можливо констатувати зростання інтересу Японії до Чорноморського регіону, а також зацікавленість у розширенні сфер співробітництва з Україною. Через чотири роки після російської окупації Криму Токіо поширив співробітництво з Києвом на

сферу безпеки та оборони, розраховуючи не лише на обмін інформацією щодо російського стилю війни нової генерації, але й на поглиблення взаємної підтримки відновлення територіальної цілісності обох країн. Цей крок слід також розглядати в контексті утворення міцного трикутника безпеки між Україною, Японією та Сполученими Штатами, які є стратегічним партнером для обох країн. Двостороннє співробітництво між Україною та Японією в галузі безпеки має далекоглядні перспективи, адже відносини між двома країнами базуються на взаємній повазі і довірі, загальнодемократичних цінностях і розумінні важливості дотримання принципів міжнародного права. Це дає цінні можливості для міжрегіонального оборонного співробітництва⁴³.

Чорноморська безпекова стратегія України у 2014–2021 роках: між континентальним мисленням і амбіціями

У ході окупації Криму у 2014 році Кремль захопив усі фонди ВМС ЗС України в Криму та 70% їхнього корабельного складу⁴⁴, усі кримські підприємства ОПК, а також газодобувні платформи українського ДП «Кримнафтогаз», розташовані на континентальному шельфі України. У 2014 році Києвом було прийнято рішення закрити кримські порти України у зв'язку з окупацією півострова, але прибережні акваторії півострову залишилися відкритими для судноплавства⁴⁵.

Побудова мосту через Керченську протоку дозволила РФ влітку 2018 року розгорнути в Керченській протоці та Азовському морі стратегію «Воа Constrictor» з метою удушення приморської економіки українського Приазов'я⁴⁶. У відповідь Україна перекинула окремі катери та судна ВМС сушею і морем в Азовську акваторію для розблокування українських портів Бердянськ і Маріуполь.

У 2018 року було затверджено Стратегію розвитку ВМС України до 2035 року⁴⁷ – комплексний, всебічний, аргументований та зрозумілий для НАТО по стилю і стандартах документ, який визначив пріоритетом до 2030 року створення так званого москітного флоту у складі національного військового флоту – чисельного угруповання високошвидкісних і водночас потужних бойових катерів.

Партнери України високо оцінили вищезазначений документ, спрямований на створення асиметричних спроможностей України на морі для гарантованого забезпечення її морської безпеки з

урахуванням наявних ресурсів. США та Велика Британія запропонували свою підтримку: патрульні катери Island-class, амфібійно-ударні катери Mark VI (США), а також ракетні катери Р-50 (Велика Британія). Це був безпрецедентний крок підтримки України з боку двох стратегічних партнерів, який відкривав перспективні можливості у короткі терміни посилити військово-морський потенціал держави та сформуванню адекватну відповідь на загрози з моря. Але зі зміною керівництва оборонного відомства України у березні 2020 року пріоритети було переглянуто. Зусилля переорієнтували на посилення українських ВМС за рахунок багатотоннажних бойових кораблів. У жовтні 2020 року між Україною та Туреччиною було підписано меморандум, де сторони окреслили наміри започаткувати та імплементувати спільні проєкти з будівництва корветів, безпілотних літальних апаратів і турбін⁴⁸.

У квітні 2021 року затверджується Доктрина ВМС ЗС України⁴⁹, яка проголосила шлях на взаємосумісність із НАТО засо-

бом створення класичного за складом і спроможностями національного військового флоту у складі корветів, десантних, протимінних кораблів, підводних човнів і іншого озброєння.

20 серпня 2021 року питання формування спроможностей ВМС України було розглянуто на засіданні Ради національної безпеки та оборони України, за підсумками якого прийнято рішення звернутися до Верховної Ради України та Уряду щодо додаткового спрямування у цьому році 960 млн гривень на закупівлі в інтересах розвитку національного військового флоту, а також додаткового фінансування виробництва комплексу протикорабельних ракет «Нептун»^{50,51,52,53}.

Під час офіційного візиту до США (31.08-03.09) делегації України на чолі з Президентом Зеленським, було підписано низку документів, зокрема Рамкову угоду щодо стратегічних основ оборонного партнерства між міністерствами оборони України та США⁵⁴. За підсумками переговорів на вищому рівні було підготовлено Спільну заяву щодо стратегічного партнерства України та США, в якій наголошено на поглибленні стратегічного співробітництва у сфері оборони, зокрема співпраці у сфері чорноморської безпеки. У цьому документі зазначено, що «Україна та Сполучені Штати завершили підготовку Стратегічної оборонної рамкової угоди, яка створює основу для посилення стратегічного співробітництва України та США у сфері оборони та безпеки⁵⁵».

На сьогодні завдяки зусиллям експертної спільноти вочевидь зросла вага та рівень уваги вищого політичного керівництва до загроз з моря та розуміння необхідності термінового вирішення нагальних проблем. При цьому системною завадою Києву на шляху розвитку ефективних спроможностей і механізмів гарантованого забезпечення національної безпеки держави на морі залишається традиційне континентальне мислення – відсутність повноважного фахового військово-морського представництва у центральних структурах безпеки та оборони – та концептуальне спагеті. Незважаючи на те, що Київ не контролює близько 100 тисяч зі 137 тисяч кв. км її суверенних морських акваторій, має відкриті для загроз з моря власні морські фланги та низку ключових chokepoints, він не сформував комплексної стратегії адекватної протидії російській силовій експансії на морі. Також недооціненим є напрям формування регіональних морських союзів (співробітництва) як однієї зі спроможностей, здатної ефективно стримувати експансійні наміри РФ в регіоні.

Сподівання експертної спільноти покладаються на системне переосмислення України і її ролі як морської держави, що має бути відображено у новій Морській стратегії України, розробку якої було ініційовано РНБОУ у вересні цього року⁵⁶.

КЛЮЧОВІ ПРОПОЗИЦІЇ:

ЧАР знаходиться у центрі турбулентності та змін світового безпекового порядку, інтереси багатьох регіональних та світових гравців сплелися тут. Агресивна політика Росії та відкрите нехтування нормами міжнародного права розхитує світовий порядок та створює негативний прецедент, який потенційно може стати привабливим для держав з ревізійністськими настроями. РФ нехтує не тільки міжнародним правом, але й, наприклад, порушує режим нерозповсюдження ядерної зброї, що своєю чергою є частиною тих засадничих норм, на яких базується сучасний світоустрій.

Така кардинальна зміна кидає багато викликів і вимагає формування нової стратегії регіональних та світових лідерів, в той самий час – дає можливість для значного маневру малих країн, що перебувають під тиском обставин.

За умов розбудови відповідної стратегії Україна у вищезазначених умовах зміни структури безпекового порядку може реалізувати роль лідера у системі стримування РФ. Ключове завдання для України у цьому контексті полягає у стабілізації безпекової ситуації в регіоні. Для цього зусилля варто спрямувати у наступних ключових напрямках:

Вектор 1

Посилення регіональних зав'язків та формування точкових ситуаційних союзів, форматів двосторонньої співпраці між відповідними чорноморськими країнами та країнами-лідерами, зокрема в економічній сфері. Створення мережі «розподіленої колективної відповідальності» за систему безпеки регіону.

Вектор 2

Започаткування окремих ініціатив, що залучають країни та практики НАТО, але при цьому не мають обмежень щодо участі країн-не членів.

Вектор 3

Формування коаліції для адвокації проблематики ЧАР в НАТО, включаючи Стратегію розвитку 2030. Формування протоколу спільних дій у кризових ситуаціях.

Вектор 4

Робота в царині міжнародного права у контексті розгляду російської поведінки у Чорному та Азовському морях як системного правопорушення глобального рівня, яке створює потенційно небезпечний прецедент для інших держав-ревізійністів.

Ініціативами в рамках зазначених векторів можуть бути:

- створення нових регіональних форматів військово-морської співпраці та багатосторонніх консультативних механізмів як додаткового елемента посилення заходів довіри і безпеки в Чорноморському регіоні за участі чорноморських країн-членів та партнерів НАТО. В залежності від завдань такі формати могли би мати різні конфігурації: Україна – Туреччина – Румунія, Україна – Туреччина – Грузія (проведення спільних військово-морських навчань, створення систем обміну оперативною інформацією, співробітництво по лінії берегової охорони, галузеві форуми з питань безпекового та прикордонного співробітництва); Україна – Туреччина – Грузія – Азербайджан (транспортні та енергетичні проекти), Україна – Туреччина – Грузія – Молдова (неконвенційна безпека, міграція, боротьба з організованою злочинністю);
- опрацювання та подальше схвалення прийняттого формату реалізації ініціативи Румунії щодо створення Постійного регіонального військово-морського з'єднання НАТО (з урахуванням обмежень Конвенції Монтре);
- за прикладом багатонаціонального корпусу Northeast в Щецині (Польща), який став регіональним центром планування колективної оборони і регіонального співробітництва, створити мережу розподілених центрів, розташованих у дружніх країнах регіону, що відповідали би за різні аспекти обізнаності, планування та об'єднаного реагування. Такі центри координації та навчання могли б відповідати за практики розбудови стійкості (resilience), зокрема у питаннях інформаційної та кібербезпеки, захисту критичної інфраструктури, гарантуванні безпеки каботажних перевезень в регіоні;
- розширити військові навчання з країнами НАТО та партнерами до плану яких, зокрема, ввести відпрацювання форм і способів адекватного реагування на гібридну активність РФ у військово-морському середовищі. Особливу увагу у цьому контексті слід приділити вивченню можливих механізмів впливу на режими захисту критичної інфраструктури РФ спеціальними підрозділами, які впроваджують об'єднання інфраструктурного, енергетичного та військового компонентів (навігаційні системи та системи спостереження на анексованих газових платформах у ЧМ, дані з яких використовуються для військових операцій, т.зв. охорона енергетичних об'єктів і районів прокладки трансатлантичних підводних кабелів зв'язку⁵⁷ спеціальними підрозділами тощо);⁵⁸

Ініціативами в рамках зазначених векторів можуть бути:

- зважаючи на обмежені можливості окремих країн регіону, **приділити окрему увагу компліментарності розвитку ВМС дружніх країн регіону та таргетованому інфраструктурному розвитку** (порти, ланцюги постачань тощо) (Common Defense Capacity Building Initiative). Такі проекти можуть бути розроблені на базі регіональних альянсів та/або НАТО;
- у згаданому контексті **приділити окрему увагу розвитку співробітництва по лінії берегової охорони** між дружніми державами ЧАР: взаємні портові візити кораблів (катерів), відпрацювання тактичного маневрування кораблів в єдиних ордерах, обмін оперативною інформацією;
- **приділити окрему увагу прискореному розвитку системи спільної ситуаційної обізнаності прибережних країн**, що є партнерами або членами НАТО. Передбачити системну співпрацю з цього питання регіональних акторів (Україна, Румунія, Туреччина, Грузія, Болгарія), іншими партнерами (Сполучені Штати, Сполучене Королівство), а також Північноатлантичним Альянсом (можливо, у формі контактного пункту ВМСУ – НАТО)⁵⁹;
- **ініціювати залучення України та Грузії як країн-аспірантів НАТО до операційного планування дій НАТО** у ЧАР та на всьому Східному фланзі задля спільної оцінки загроз та більшої оперативної інтеграції сил регіону;
- окремо треба зупинитися на **формуванні спротиву спроможностям РЕБ гібридного характеру**, які активно використовує Росія.⁶⁰ Можливою відповіддю може бути доповнення конвенції SOLAS, що була прийнята у 1974 році та досі не регулює відповідальність за практики втручання у роботу GNSS та GSMспуфінг. Це також можуть бути колективні звернення до відповідних міжнародних організацій, наприклад, до IMO у разі втручання до роботи SOLAS або ООН - щодо порушення норм UNCLOS;

Ініціативами в рамках зазначених векторів можуть бути:

- **консолідувати зусилля країн Чорноморського та Балтійського регіонів** задля визнання хибною та протидії практиці декларування необґрунтовано великих територіально районів моря на довгий час забороненими для судноплавства нібито для бойової підготовки та проведення стрільб;
- **ініціювати розробку комплексної Чорноморської Хартії зі свободи навігації**, що концентрувалася б на зазначених вище питаннях перешкоджання свободі навігації, придушення економіки через затримку комерційних суден і практиці необґрунтованого декларування навчань та формулювала би позиції країн регіону та зацікавлених сторін, а також перелік спільних дій щодо протидії таким порушенням у регіоні Чорного та Азовського морів, зокрема ініціювати створення окремої морської спостережної місії (можливо, із залученням ЄС), що має фіксувати факти таких порушень;
- **порушити питання актуалізації положень Конвенції Монтре** у відповідності до сучасних технічних характеристик кораблів, а також в частині уточнення регулювання дій Туреччини в разі агресії однієї з чорноморських держав проти іншої;
- **започаткувати формат співпраці у сфері енергетичної безпеки** - спільний видобуток вуглеводнів у ЧАР, транспортування зрідженого газу в разі запуску каналу «Стамбул», формати співпраці в межах GreenDeal із залученням країн регіону та світових лідерів;
- **посилити співробітництво між Туреччиною, Україною та іншими країнами-підписантами Бухарестської конвенції** (Румунією, Болгарією, Грузією) у справі протидії забрудненню Чорного моря і забезпечення екологічної безпеки як фактору стримування експансії та впливу РФ.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТРАТЕГІЇ ТА ДІЙ НАТО В РЕГІОНІ

НАТО знаходиться у процесі формування власної стратегії розвитку 2030. Рішення щодо стратегії має бути прийнято на щорічному Саміті НАТО 2022⁶¹. У контексті впливу безпеки ЧАР на ширший регіон (Балтика, Середземномор'я, Каспійський) та нарощення проєкції загрози ключовими викликами країнам та НАТО в цілому є:

- порушення режиму нерозповсюдження ядерної зброї не лише на регіональному, але й на глобальному рівнях;
- розміщення ракет середньої дальності, що створює безпосередню загрозу європейським країнам-членам НАТО;⁶²
- підвищення небезпеки кавказького та азійського регіонів через можливість нарощення спроможностей Каспійського флоту за рахунок перекидання малих бойових катерів через майже анексоване Азовське море та Керченську протоку, Волго-Донський канал (та навпаки). Росією також розглядається можливість побудови додаткового, більш короткого каналу між Каспійським та Азовським морем, що підвищить швидкість військового реагування флотів. На Каспії РФ також активно застосовує тактику витиснення зовнішніх акторів за межі регіону (відпрацьовану в Азовському та частково Чорному морях): у прийнятій в 2018 році Конвенції про правовий статус Каспійського моря надається визначення Каспію як оточеної сухопутними територіями країн-учасниць водойми⁶³, що одразу ж виключає його з-під регулювання UNCLOS;
- пряма загроза дестабілізації Середземноморського регіону, що визначається у підвищенні впливу та реалізації інтересів РФ у Лівії та Єгипті, а також полегшенні логістики участі у Сирійській війні.⁶⁴

Беручи до уваги також стратегічні загрози, що створює приклад «поганої поведінки» та використання РФ апробованих в ЧАР методів дестабілізації, що не зустріли належної відповіді світового співтовариства, НАТО необхідно приділити термінову та сфокусовану увагу зазначеним у попередньому розділі ініціативам.

Окрім зазначених ініціатив також вбачається за необхідне:

- опрацювати тактику протидії «корупції, що використовується як зброя»⁶⁵ для підтримки демократичних інституцій, довіри суспільства до влади у східноєвропейських та чорноморських країнах-членах НАТО, що є стратегічною запорукою єдності альянсу;
- опрацювати стратегію операційної присутності та проєкції інтересів НАТО у ЧАР, включаючи тактику формування комплементарних спроможностей з країнами-партнерами задля прискорення нарощення присутності та підвищення ефективності операцій у регіоні;
- наразі в НАТО існує поділ держав-членів Східного флангу на дві окремі групи: групу розширеної передової присутності (РПП) та групу спеціальної передової присутності (СПП). Оскільки Москва розглядає західний кордон як єдиний фронт, немає логіки в тому, щоб НАТО продовжував розпорюшувати свою увагу на Східному фланзі. Потрібні більші інвестиції у РПП у Чорному морі, щоб одного дня вони стали базою для створення Єдиних сил передової присутності НАТО (ЄПП). Іншими словами, НАТО слід розглянути можливість переходу від двох форматів на Східному фланзі до єдиного;
- Україна та Грузія мають розглядатися як союзницькі держави на випадок конфлікту між НАТО/США та Російською Федерацією з перспективою майбутнього членства. Український та грузинський внесок має бути врахований у відповідних планах на випадок надзвичайних ситуацій. У цьому контексті актуальним стає питання можливого базування сил та засобів США/Альянсу на території України, а також доведення до необхідної кондиції (у тому числі за рахунок міжнародної допомоги) військової та цивільної інфраструктури для можливого використання у період конфлікту. Інструментом реалізації ініціатив може стати Європейська ініціатива стримування з її п'ятьма вимірами: збільшення присутності, навчання та тренінги, розширене попереднє розміщення, покращення інфраструктури та розбудова партнерських спроможностей;⁶⁶
- на випадок ескалації ситуації (від блокади чорноморського узбережжя та проведення точкових військових дій до широкомасштабної агресії Росії проти України) Україна та країни-партнери по НАТО мають розробити плани спільних дій та дій на підтримку сторони, що зазнає агресії. Зокрема такі плани мають передбачати попереднє розміщення (на території суміжних з Україною держав) засобів, що можуть бути надані Україні у випадку конфлікту, застосування розгалужених алгоритмів співпраці та взаємодії між Україною та НАТО, збільшення активності сил та засобів країн-членів НАТО (маневри, навчання, стрільби, розвідувальні місії тощо), що демонструватимуть рішучу підтримку України та Грузії, обмежуватимуть поведінку Росії та сприятимуть реалізації ЗСУ дій у відповідь на різних рівнях.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО СТРАТЕГІЇ ТА ДІЙ УКРАЇНИ З ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ КРАЇН НАТО У ЧАР

Україна наразі має унікальне вікно можливостей щодо формування міжнародної коаліції стримування РФ в регіоні. Запорукою цього стала підвищена увага світової спільноти до проблеми анексії Криму внаслідок успішного запуску Кримської Платформи. Реалізація таких можливостей вимагатиме відкритого або неопублічного лідерства у формуванні більшості ініціатив, зазначених вище. На додачу до наведеного переліку ініціатив українському уряду слід приділити особливу увагу наступним форматам:

- встановленню постійної операційної взаємодії з Грузією на політико-військовому рівні задля спільного просування та адвокації регіональних безпекових ініціатив, проведення спільних тренувальних і інших військових заходів, а також долученню інших акторів до цих ініціатив;
- Румунія, наполягаючи на проведенні діалогу з Росією, енергійно працює над збільшенням присутності сил США і нечорноморських країн НАТО в регіоні. Україні слід докласти максимальних зусиль для підтримки такого вектору та активізації взаємодії з Румунією у площині координації політичних та військово-політичних дій в регіоні. Пріоритетним напрямом має бути розвиток компліментарних військово-морських спроможностей та проведення спільних військово-морських заходів (обмін інформацією між штабами ВМС, взаємоузгоджене чергування визначених сил у підвищеному режимі готовності на базі, патрулювання певних морських акваторій, забезпечення свободи судноплавства тощо), спільне відпрацювання спроможностей захисту та реакції на позаштатні ситуації у дельті Дунаю, розвитку спільних систем моніторингу безпеки регіону;
- запропонувати можливу інтеграцію українського компонента у Багатонаціональну бригаду НАТО, що дислокована в Румунії (можливо – через укладання договору про Стратегічне партнерство);
- розпочати активну роботу із залученням Грузії та Румунії щодо формування групи адвокатів проблематики ЧАР у НАТО. Можливим є підсилення та

активізація роботи Бухарестського формату, який об'єднує дев'ять членів НАТО, що поділяють занепокоєння з приводу військового відродження Росії в Криму і виступають за подальше розширення присутності НАТО в регіоні.⁶⁷ Саме країни-члени НАТО, що занепокоєні агресивними діями Росії і є членами або близькими партнерами, можуть порушити питання формулювання чіткої стратегії НАТО щодо ЧАР. Також необхідно активно долучати до подібних ініціатив країни Скандинавії та, можливо, Фінляндію, оскільки готовність до більш тісної взаємодії була явно продемонстрована Швецією та Норвегією (участь у спільних навчаннях тощо);

- спрямувати військово-технічне співробітництво з США у військово-морській сфері на формування пріоритетних спроможностей ВМС України за компліментарним принципом (мається на увазі отримання за Програмами військово-технічної допомоги США військово-морських платформ із базовим озброєнням на борту з дооснащенням їх взаємосумісними з НАТО сучасними зразками морської зброї (закупівлею у США ПКР, С2, тактичних дронів тощо) за рахунок оборонного бюджету України);
- вихід Великобританії з ЄС та необхідність переформування стратегії власної присутності в європейському регіоні, а також оголошений пріоритет на повернення ролі великої морської держави відкривають широкі можливості для формування лідерської ролі Великобританії у стримуванні РФ в регіоні. Зі стратегії та останніх дій ВБ в ЧАР стає зрозумілим, що цей регіон посідає важливе місце серед зовнішньополітичних та безпекових пріоритетів. Лондон не збирається стояти осторонь формування нового безпекового середовища, де Росія відіграє роль руйнівника ліберального світоустрою і є прямою загрозою інтересам та безпеці Сполученого Королівства. З одного боку, в умовах зсуву фокусу уваги Вашингтона на Індо-Тихоокеанський регіон Лондон збільшує свій внесок у захист північного і південного флангів НАТО. З іншого боку, він намагається посилювати наявні альянси та організувати нові партнерства, аби створити потужну протизагрозу супротивникові. Такий вектор має отримати стратегічну підтримку та фасилітацію з боку України. Розбудова військово-політичних відносин з Великобританією має стати одним з ключових пріоритетів. Серед очевидних проєктів, що можуть бути реалізовані зараз: прискорення імплементації угоди, передбаченої Меморандумом про посилення співпраці між Україною та Великою Британією у військовій і військово-технічній сфері⁶⁸, що очікує завершення формальних процедур та початку реалізації вже близько 1,5 років (!), робота над збільшенням обсягу програм навчання ВМСУ в рамках операції Орбітал, планування та проведення спільних навчань, можливо, із залученням країн-партнерів по ЧАР задля відпрацювання прогнозованих загроз з боку РФ, долучення ВБ до економічних проєктів розвитку регіону, портової та іншої інфраструктури, енергетичних проєктів. Опрацювати також можливості розвитку тристоронньої співпраці в сфері безпеки з Туреччиною та Великобританією, яка (на відміну від США) краще сприймається у Туреччині в силу історичних зав'язків;

- існуюча співпраця з Туреччиною у сфері ВПК може бути підсилена спільними тренуваннями та навчаннями ВМС та/або берегової охорони (див вище);
- запропонувати країнам НАТО (як варіант - у форматі Програми розширених можливостей НАТО) створення на базі Широколанівського та інших полігонів бойової підготовки ЗСУ, що розташовані на півдні України, Спільних центрів підготовки підрозділів ВМС (за взаємоузгодженими напрямками);
- Україна має спрямовувати постійні дипломатичні зусилля на висвітлення впливу деструктивної поведінки РФ на глобальну безпекову ситуацію: порушення свободи судноплавства, незаконне захоплення земель та економічної зони, маніпулювання положеннями UNCLOS та SOLAS тощо, використовуючи всі можливі міжнародні майданчики. Зокрема активізувати дії варто в американському напрямі – окремо працювати з конгресменами, що системно забезпечують двопартійну підтримку України. Саме таким способом можна повернути увагу США до проблематики ЧАР і вивести тему у пріоритет, що як мінімум не поступатиметься Азійсько-Тихоокеанському. У цьому контексті незвичними, але потужними партнерами у формуванні міжнародного порядку денного можуть стати Японія та Австралія, які відчують загрозу від розповсюдження прикладів системних порушень на прилеглі до них території;
- окрему увагу Україна має приділити розвитку спільних енергетичних та економічних проєктів в регіоні. Участь іноземних інвестицій у суттєвих за значенням проєктах (як видобуток газу на українському шельфі або розвиток портової інфраструктури) може підвищити рівень політичної та, відповідно, військової підтримки регіональної стабільності.

Крім зазначених вище дій, Україні слід здійснити суттєву «внутрішню роботу», що має полегшити юридичні та військові аспекти співробітництва в сфері безпеки. Ми не зупинятимемося детально на таких заходах, оскільки вони ретельно прописані в інших дослідженнях Центру^{69,70}, а лише перелічуємо їх як такі, що потребують окремої уваги:

- верифікувати з урахуванням збалансування трикутника ефективності (завдання-спроможності-ресурси) наміри та пріоритети України щодо розвитку ВМС у світлі існуючих питань⁷¹ щодо імплементації Стратегії ВМС до 2035 року, а також новозатвердженої Доктрини⁷² ВМС ЗС України, яку через секретність документу не має можливості проаналізувати експертна спільнота та партнери;
- Україна додатково має опрацювати юридичні питання щодо уможливлення більш тривалого перебування та базування нечорноморських військово-морських сил Альянсу в Чорному морі без порушення положень Конвенції Монтре. Існують різні експертні думки щодо можливостей такого перебування, але вироблення державної позиції потребує окремої уваги і залучення представників державних органів, включаючи спеціалістів МЗС;

- опрацювати можливість визнання Угоди між Україною та Росією про статус Азовського моря від 2003 року нікчемною та в односторонньому порядку встановити територіальні води України в ньому. Така позиція проголошується низкою експертів^{73,74}, але не була офіційно підтримана на державному рівні. У будь-якому разі після захоплення українських катерів та буксиру ВМС України поблизу Керченської протоки⁷⁵ питання виходу із зазначених угод з РФ та визнання територіальних вод України є надзвичайно актуальним і таким, що потенційно стримує присутність партнерів в регіоні;
- опрацювати питання оголошення встановленим чином Україною її територіальних вод, що є прилеглими до Криму, закритими для судноплавства у зв'язку з російською окупацією півострова;
- задля забезпечення можливості використання української інфраструктури та базування на території України можливих сил та засобів НАТО або країн-партнерів розробити та провести відповідні зміни до національного законодавства, а також почати практичну роботу щодо укладання відповідних угод з країнами-партнерами та НАТО;
- забезпечити вирішення проблем, пов'язаних із об'єднанням в єдину систему відомчих баз даних, що містять інформацію, необхідну для побудови системи ситуаційної обізнаності про морський простір. Створити Об'єднаний центр ситуаційної обізнаності у місті Одеса (ВМС України та Південного регіонального управління ДПСУ) з метою покращення здатності виявляти загрози національній безпеці з морського напрямку та координувати дії відповідних сил оборони, а також з метою оперативного інформування центральних органів управління та партнерів для своєчасного прийняття рішень. Вказаний центр може стати основою Інформаційного центру Чорноморського регіону з акредитацією офіцерів зв'язку НАТО та країн-партнерів⁷⁶.

ЗАКЛЮЧНА ЧАСТИНА

Кримський контекст та можливості проєкції сили, що їх надала часткова окупація ЧАР, – це суттєвий важіль впливу, що активно використовується Москвою для досягнення власних політичних, військових та економічних цілей. Кремлем цей важіль використовується не лише для «стримування» присутності НАТО в регіоні ЧАР, але й для просування інтересів по всьому світу як частина глобальної стратегії хаотизації міжнародних відносин. Тому ключ до вирішення проблеми полягає саме у сприйнятті глобальності цього виклику як Україною, так і демократичними країнами, включаючи НАТО.

Помилковою і недалекоглядною буде спроба формування рішень виключно з точки зору важливості самого регіону для захисту кордонів НАТО, оскільки взаємозалежність та комплексність загроз, що проявляються в ЧАР, кидає виклик стратегічній позиції захисту демократичного світу та світового правопорядку. ЧАР став провісником системних змін існуючої системи безпеки, тож саме тут може народитися стратегія відповіді, яка можлива лише за участі всіх лідируючих світових гравців, включаючи НАТО як альянс, що відповідає за глобальну безпеку об'єднаної Європи.

ПОСИЛАННЯ

1. «Від'єднання» Криму: історія та уроки. Павлючик О, Риженко А., 2021р.
2. www.maritimeherald.com/2019/the-latest-us-strategy-in-the-black-sea-block-crimea/
3. www.dw.com/en/joe-biden-lays-out-foreign-policy-vision-america-is-back/a-55715379
4. www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2021/03/NSC-1v2.pdf
5. www.blackseanews.net/read/174481
6. <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3232522-komitet-senatu-ssa-uhvaliv-zakonoproekt-pro-posilenna-pidtrimki-ukraini-na-tli-agresii-rf.html>
7. www.blackseanews.net/read/179057
8. www.blackseanews.net/read/178192
9. www.navy.mil/Press-Office/News-Stories/Article/2664699/us-sixth-fleet-announces-sea-breeze-2021-participation/
10. agenda.ge/en/news/2021/2046#:~:text=Georgia%20will%20host%20the%20EE%80%80Agile%20Spirit%202021%EE%80%81%20multinational,command%20post%20exercise%2C%20field%20training%2C%20and%20joint%20
11. www.washingtonexaminer.com/policy/defense-national-security/biden-administration-plans-show-force-black-sea-amid-russia-buildup
12. usa.mfa.gov.ua/en/news/united-states-has-approved-sale-16-mark-vi-patrol-boats-ukraine
13. trendsresearch.org/insight/us-china-strategic-competition-in-the-asia-pacific/
14. foreignpolicy.com/2021/06/22/biden-europe-summit-nato-g-7-eu-allies-alliances-trans-atlantic-china/
15. “Global Britain in a Competitive Age: the Integrated Review of Security, Defence, Development and Foreign Policy”, UK Government, updated 2.07.2021, www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy#the-national-security-and-international-environment-to-2030
16. www.gov.uk/government/publications/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy/global-britain-in-a-competitive-age-the-integrated-review-of-security-defence-development-and-foreign-policy#the-national-security-and-international-environment-to-2030
17. “Defence in a competitive age”, UK Government, Updated 30.07.2021, www.gov.uk/government/publications/defence-in-a-competitive-age/defence-in-a-competitive-age-accessible-version
18. “Defence in a competitive age”, UK Government, Updated 30.07.2021, www.gov.uk/government/publications/defence-in-a-competitive-age/defence-in-a-competitive-age-accessible-version
19. У 2020 році Велика Британія запропонувала допомогу Україні у нарощенні спроможностей її ВМС, які під час окупації Криму втратили 70% корабельного складу. Це стосується серії ракетних катерів, які планується у найближчі роки побудувати на верфях Великої Британії та України. Крім цього, Велика Британія проводить в Україні тренувальну операцію “Орбітал”, в ході якої пройшли тренінг понад 20 тисяч українських військовослужбовців.
20. Chief of the Defence Staff, General Sir Nick Carter launches the Integrated Operating Concept”, UK Government, 30.09.2021, www.gov.uk/government/speeches/chief-of-the-defence-staff-general-sir-nick-carter-launches-the-integrated-operating-concept
21. www.bbc.com/ukrainian/features-57599769
22. www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm
23. www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_141340.htm
24. www.nato.int/cps/eb/natohq/news_165253.htm
25. www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm?selectedLocale=en
26. www.nato.int/cps/en/natohq/news_185683.htm?selectedLocale=en
27. www.nato.int/cps/eb/natohq/news_165253.htm
28. shape.nato.int/steadfast-defender
29. natoassociation.ca/nato-in-the-black-sea/

30. www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_141341.htm?selectedLocale=en
31. Celikpala, Mitat. "Escalating Rivalries and Diverging Interests: Prospects for Stability and Security in the Black Sea region". Southeast European and Black Sea Studies. 2010, №3, pp. 287-302.
32. www.msn.com/en-us/news/world/nato-black-sea-partners-describe-russian-threat-and-need-for-more-us-deterrence/ar-AAuWH2
33. armyinform.com.ua/2020/11/rumuniya-zaklykaye-nato-zbilshyty-prysutnist-u-chornomu-mori-cherez-military-zacziyu-rosiyi/
34. police.ge/en/ministry/structure-and-offices/international-relations-department/euro-atlantic-integration/nato-sngp
35. dgap.org/en/research/publications/russias-strategic-interests-and-actions-baltic-region
36. Russia and its Western Neighbors: A Comparative Study of the Security Situation in the Black, Baltic and Barents Sea Regions, www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2019.1690634
37. zn.ua/ukr/POLITICS/baltiyski-derzhavi-vidmovilisya-viznavati-psevdovibori-v-okupovanomu-krimu-322961_.html
38. www.rada.gov.ua/news/Novyny/207716.html
39. kaken.nii.ac.jp/grant/KAKENHI-PROJECT-20252005/
40. www.eurointegration.com.ua/news/2014/08/5/7024722/
41. www.eurointegration.com.ua/news/2014/09/24/7026259/
42. eng.uatv.ua/politics/defense-cooperation-ukraine-japan/
43. www.waseda.jp/inst/oris/assets/uploads/2019/03/05_The-Ukraine-Japan-Security-Dialogue-as-an-Important-Contribution-to-International-Peace-and-Security.pdf
44. ua.krymr.com/a/news/27835520.html
45. Україна офіційно закриває для міжнародного судноплавства морські порти Криму. www.kmu.gov.ua/news/247438297
46. jamestown.org/program/russias-boa-constrictor-strategy-in-the-sea-of-azov-a-prelude-to-amphibious-landings/
47. navy.mil.gov.ua/strategiya-vijskovo-morskyh-syl-zbrojnyh-syl-ukrayiny-2035/
48. Корвети і безпілотники: що передбачають прямі угоди Міноборони України та турецьких компаній. defence-ua.com/news/korveti_i_bezpilotniki_scho_peredbachajut_prjami_ugodi_minoboroni_ukrajini_ta_turetskih_kompanij-2317.html
49. ua.interfax.com.ua/news/general/740742.html
50. www.mil.gov.ua/news/2021/08/20/o-danilov-rnbo-rozglyanula-pitannya-rozvitku-vijskovo-morskih-sil-zbrojnih-sil-ukraini-i-raketnogo-ozbroennya-do-2031-roku/
51. Розробку цього ракетного комплексу було розпочато у 2012 році, у береговому варіанті він був прийнятий на озброєння Збройних Сил України у серпні 2020 року, але строки його розгортання у складі ВМС України неодноразово переносилися.
52. novynarnia.com/2020/10/20/minoborony-zakupyt-kompleks-neptun-do-kintsya-roku-taran/
53. www.radiosvoboda.org/a/neyizhpapa-pidsumky-roku/31027294.html
54. www.mil.gov.ua/news/2021/09/02/u-minoboroni-nazvali-5-golovnih-perevag-ramkovo-ugodi-mizh-ministerstva-mi-oboroni-ukraini-ta-ssha/
55. Спільна заява щодо стратегічного партнерства України та США. www.president.gov.ua/news/spilna-zaya-va-shodo-strategichnogo-partnerstva-ukrayini-ta-s-70485
56. www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/4983.html
57. www.thetimes.co.uk/article/russian-agents-plunge-to-new-ocean-depths-in-ireland-to-crack-transatlantic-cables-fnqsmgncz?wgu=270525_54264_15819499788075_5733acc475&wgexpiry=1589725978&utm_source=planit&utm_medium=affiliate&utm_content=22278
58. Під час будівництва Північного потоку 1 та 2 Швеція надавала застереження щодо будівництва платформ, обґрунтовуючи це саме загрозою ведення Росією розвідувальних операцій з використанням відповідної інфраструктури («Geopolitical ambitions in the black sea and caspian region», Strategies for the EU Neighbourhood #3, Bartsch V., Hanelt C-P., Jilge W., 2020, page 20.)
59. Ситуаційна обізнаність як компонент морської безпеки. Хара О. 2021р.

60. Починаючи з 2017 року, судноплавцями фіксуються чисельні випадки хибних сигналів супутникової навігації (так званій GPSspoofing), американській центр оборонних досліджень (CenterforAdvancedDefenseStudies, C4ADS) зафіксував понад 10000 випадків генерування хибних сигналів навколо морських кордонів Росії.
61. www.nato.int/cps/ru/natohq/news_184998.htm?selectedLocale=en
62. www.defence.org.ua/en/maritime
63. www.kremlin.ru/supplement/5328
64. Станом на 1 серпня 2019 зі 100 крилатих ракет «Калибр» морського базування, що були застосовані по цілях в Сирії, 56 належали кораблям ЧФ РФ (44 ракети були випущені корветами Каспійської флотилії РФ). Здійснюється постачання військової техніки сирійському режиму з Севастополя та Новоросійська на великих десантних кораблях ЧФ РФ та інших флотів РФ, а також на допоміжних судах ЧФ РФ, що базуються в окупованому Севастополі, – так званій «Сирійський експрес». Кінцевий пункт призначення – порт Тартус, військово-морська база РФ, що розширюється. www.blackseanews.net/read/153502
65. President Biden remarked, "To counter Russian aggression, we must keep the alliance's military capabilities sharp while also expanding its capacity to take on nontraditional threats, such as weaponized corruption, disinformation, and cybertheft."
66. web.archive.org/web/20180915212415/http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/625117/EPRS_BRI%282018%29625117_EN.pdf
67. www.msn.com/en-us/news/world/nato-black-sea-partners-describe-russian-threat-and-need-for-more-us-deterrence/ar-AAuWH2
68. ua.interfax.com.ua/news/general/693685.html
69. Сценарії військових дій Росії з окупованого Криму.
70. «Від'єднання» Криму: історія та уроки.
71. Стратегія ВМС до 2035 року спрямована на створення асиметричних спроможностей України на морі для гарантованого забезпечення її морської безпеки з урахуванням наявних ресурсів через створення на першому етапі реалізації потужних морських спроможностей ВМС. Але зі зміною керівництва оборонного відомства України у березні 2020 року пріоритети було переглянуто та спрямовано на посилення українських ВМС за рахунок багатотоннажних бойових кораблів. У жовтні 2020 року міністр оборони України підписує українсько-турецький меморандум, де окреслено наміри започаткувати та імплементувати спільні проекти з будівництва корветів.
72. www.ukrinform.ua/rubric-ato/3236949-v-ukraini-rozrobili-doktrinuvms.html
73. Шлях до НАТО через Чорне море: як має змінитися морська політика України. www.eurointegration.com.ua/articles/2020/12/18/7117741/
74. www.blackseanews.net/amp/read/159604
75. www.bbc.com/ukrainian/news-46308406
76. Ситуаційна обізнаність як компонент морської безпеки. Хара О. 2021р.

Аліна Фролова

Співзасновниця та заступник Голови
Правління ЦОС

Експерт у сфері міжнародного військового співробітництва. Спеціаліст зі стратегічних комунікацій та протидії гібридній війні. Координатор безпекового треку Експертної Мережі Кримської Платформи.

Ігор Кабаненко

Адмірал запасу ВМС України

Експерт у сфері міжнародної безпеки
(військово-морська складова).

Олександр Хара

Експерт ЦОС, дипломат

Сфера експертизи – зовнішня політика,
безпекове співробітництво.

defence.org.ua

office@defence.org.ua

